

مشورت در ازدواج در سیره نبوی

رقیه معرفت^۱

چکیده

ازدواج به عنوان مهم‌ترین پیمان اجتماعی و دینی، نیازمند تصمیم‌گیری صحیح و مدیریت عاقلانه در مراحل پیش و پس از تشکیل خانواده است. یکی از ابزارهای اساسی برای تحقق این مهم، مشورت است که در سیره نبوی جایگاهی ویژه دارد. مسئله اصلی این پژوهش آن است که مشورت در زندگی خانوادگی چه نقشی در انتخاب درست همسر، تحکیم روابط پس از ازدواج و حل چالش‌های زناشویی ایفا می‌کند. اهمیت این تحقیق در آن است که با بازخوانی سیره پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله، می‌توان الگویی کاربردی برای خانواده‌های مسلمان امروز ارائه داد. روش گردآوری اطلاعات در این پژوهش کتابخانه‌ای و مبتنی بر منابع روایی، تاریخی و تفسیری است و داده‌ها با شیوه تحلیل محتوایی پردازش شده‌اند. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله پیش از ازدواج بر انتخاب همسر شایسته، مشورت با خانواده و افراد خیرخواه و پرهیز از شتاب‌زدگی تأکید داشتند و پس از ازدواج نیز با ترویج مشورت در امور خانوادگی، تربیت فرزندان، حل اختلافات و تقویت مودت و رحمت، الگوی کاملی برای پایداری خانواده ارائه نمودند. نتیجه آنکه مشورت در نگاه نبوی نه تنها روشی عقلانی، بلکه اصلی تربیتی و اخلاقی برای تضمین موفقیت ازدواج و تحکیم روابط خانوادگی است.

کلمات کلیدی: مشورت، ازدواج، خانواده، سیره نبوی.

مقدمه

ازدواج در نگاه اسلام، کانون شکل‌گیری خانواده و بستر آرامش و تکامل انسان معرفی شده است. یکی از عوامل مهم در موفقیت این پیوند مقدس، بهره‌گیری از اصل مشورت پیش از تصمیم‌گیری و در ادامه زندگی مشترک است. قرآن کریم اصل شورا را به عنوان یک ارزش اجتماعی مورد تأکید قرار داده و پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله در سیره عملی خویش، مشورت را در عرصه‌های گوناگون از جمله در امور خانوادگی و ازدواج به کار گرفته‌اند. با

۱. طلبه سطح ۲ حوزه علمیه الزهرا علیهاالسلام ارومیه.

این حال، بررسی‌های موجود نشان می‌دهد که در پژوهش‌های مربوط به ازدواج، بیشتر به جنبه‌های فقهی، روان‌شناختی و جامعه‌شناختی پرداخته شده و جایگاه تربیتی و راهبردی «مشورت» در سیره نبوی کمتر به صورت مستقل بررسی گردیده است. از سوی دیگر، بی‌توجهی به مشورت در انتخاب همسر و تصمیم‌گیری‌های خانوادگی، یکی از عوامل مؤثر در افزایش مشکلات و ناپایداری زندگی زناشویی در جوامع امروزی است. بازخوانی سیره پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله در این زمینه می‌تواند راهگشای خانواده‌ها باشد و الگویی الهام‌بخش برای انتخاب همسر شایسته، تحکیم بنیان خانواده و پیشگیری از اختلافات به دست دهد. بر این اساس، مسئله اصلی این پژوهش آن است که مشورت در امر ازدواج در سیره نبوی چه جایگاهی دارد و چه نقش و کارکردهایی می‌تواند در ساماندهی و موفقیت خانواده‌های مسلمان معاصر ایفا نماید؟

ازدواج یکی از مهم‌ترین تصمیمات زندگی انسان است که آثار فردی، خانوادگی و اجتماعی گسترده‌ای دارد. بررسی مشورت در ازدواج در سیره نبوی، به عنوان الگوی کامل زندگی اسلامی، می‌تواند چارچوبی علمی و دینی برای تصمیم‌گیری‌های درست در امر ازدواج ارائه دهد و از بروز بسیاری از آسیب‌های خانوادگی و اجتماعی پیشگیری کند. در جامعه امروز، بخشی از مشکلات زناشویی ناشی از انتخاب‌های نادرست و عدم بهره‌گیری از راهنمایی‌های خردمندانه در مرحله ازدواج است. بازخوانی و تبیین جایگاه مشورت در سیره پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله می‌تواند الگویی عملی برای جوانان، خانواده‌ها، مشاوران خانواده و سیاست‌گذاران اجتماعی فراهم آورد و به ارتقای سلامت خانواده و تحکیم بنیان‌های اجتماعی کمک کند.

موضوع مشورت در منابع دینی و تاریخی، به‌ویژه در سیره پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله، از دیرباز مورد توجه پژوهشگران بوده است. کتاب محمدجواد حیدری خراسانی، مشورت در سیره حضرت محمد صلی‌الله‌علیه‌وآله (بی‌جا، بی‌تا) با رویکردی توصیفی به بیان نمونه‌های مختلف مشورت در زندگی پیامبر پرداخته و ابعاد فردی و اجتماعی آن را بررسی کرده است. این اثر بیشتر به گستره کلی مشورت در سیره نبوی توجه دارد، بدون آنکه به‌طور خاص حوزه ازدواج را برجسته سازد.

کتاب محمود سامانی، مشورت و مشاوران در سنت و سیره پیشوایان (قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، ۱۳۸۷) نیز با تمرکز بر جایگاه مشورت در سنت اسلامی و بررسی نقش مشاوران در تاریخ پیشوایان دینی، ابعاد مختلف مشورت را در سطح فردی، اجتماعی و حکومتی بررسی می‌کند. در این اثر، جنبه‌های تربیتی و خانوادگی مشورت کمتر مورد توجه قرار گرفته است.

همچنین، مقاله سید مهدی سلطانی رنانی، «مشورت در سیره نبوی(ص)»، فصلنامه فرهنگ کوثر، شماره ۷۹ (۱۳۸۸) با رویکردی تحلیلی به تبیین جایگاه مشورت در زندگی پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله پرداخته و برخی

نمونه‌های تاریخی را ذکر کرده است. گرچه این مقاله ابعاد اجتماعی و سیاسی مشورت را برجسته می‌کند، اما به‌طور اختصاصی به بحث مشورت در ازدواج و زندگی خانوادگی نمی‌پردازد.

آنچه پژوهش حاضر را از آثار پیشین متمایز می‌سازد، تمرکز بر مشورت در ازدواج در دو مرحله پیش و پس از ازدواج در سیره نبوی است. در حالی که تحقیقات پیشین عمدتاً به بیان کلیات یا ابعاد سیاسی و اجتماعی مشورت پرداخته‌اند، این مقاله با رویکردی موضوع‌محور، به بررسی نقش مشورت در انتخاب همسر، پرهیز از ازدواج‌های شتاب‌زده، مشورت در امور خانوادگی، تربیت فرزندان، حل اختلافات و تقویت مودت و رحمت در زندگی مشترک می‌پردازد. بدین ترتیب، نوآوری اصلی این پژوهش در تمرکز بر حوزه خانواده و ازدواج به‌عنوان بنیادی‌ترین بستر تحقق مشورت در سیره نبوی و استخراج آموزه‌های کاربردی آن برای خانواده‌های امروز است.

مفهوم شناسی

۱. مشورت

مشورت از ماده «شور» است که در لغت به معنای برداشتن و استخراج عسل از کندوی زنبور عسل است.^۱ در تعریف اصطلاحی کلمه «تشاوری»، «مشاورت» و «مشورت» به معنای استخراج رای صحیح است، اینکه آدمی در مواقعی که خودش درباره کاری رای صحیح ندارد، به دیگران مراجعه و از عقل و تجارب آنان استفاده نماید.^۲ همچنین، مشورت به معنی هم‌فکری در کارها و استفاده از علم و عقل دیگران و کسب اطلاع از نظر اهل خبره برای دستیابی به نتیجه بهتر است.^۳ مشورت از ریشه‌دارترین اصول عُرفی و بارزترین شیوه‌های عقلایی و اخلاقی در زندگی جمعی شمرده شده، که پیشینه آن به تاریخ انسانی باز می‌گردد.^۴

۲. ازدواج

ازدواج، مصدر باب افتعال، و حروف اصلی آن، «ز - و - ج» است. از نظر لغت «زوج» به معنای جفت، (در مقابل فرد)^۵ عبارت از دو چیز همراه و قرین است؛ چه مماثل باشند، مانند دو چشم و دو گوش، و چه متضاد،^۶ مانند

۱. قرشی، قاموس قرآن، ج ۴، ص ۸۸.

۲. راغب اصفهانی، مفردات، ص ۴۷۰؛ طباطبائی، تفسیر المیزان، ج ۱۸، ص ۹۲.

۳. سامانی، مشورت و مشاوران در سنت و سیره پیشوایان، ص ۱۷.

۴. سلطانی رنای، «مشورت در سیره نبوی (ص)»، ص ۴۴؛ مدرسی، تفسیر هدایت، ج ۶، ص ۲۲۰.

۵. ابن منظور، لسان العرب، ج ۶، ص ۱۰۷؛ جوهری، الصحاح، ج ۱، ص ۳۲۰ «زوج».

۶. طوسی، النهایه، ج ۲، ص ۳۱۷؛ راغب اصفهانی، مفردات، ص ۳۸۴؛ مصطفوی، التحقيق، ج ۴، ص ۳۱۴ «زوج».

شب و روز. در مواردی، واژه زوج در معنای فرد، به شرط داشتن قرین، به کار رفته است.^۱ بر این اساس، به هریک از زن و شوهر، زوج و به هر دوی آن‌ها زوجین اطلاق می‌کنند؛ چنان‌که در قرآن آمده است: «وَأَنَّهُ خَلَقَ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَالْأُنثَى»^۲ به کار بردن دو واژه زوج و زوجه (مذکر و مؤنث)، برای زن صحیح است؛ ولی قرآن، در مورد زن، همه‌جا «زوج و ازواج»، به جای «زوجه و زوجات» به کار برده است.^۳ راغب می‌گوید: از آیه ۴۹ ذاریات، به دست می‌آید که همه چیز در جهان دارای زوج و قرین (ضد یا مثل یا جزء ترکیبی) هستند.^۴ در کتاب‌های لغت، کم‌تر کم‌تر به واژه ازدواج توجه شده است؛^۵ ولی با توجه به معنای زوج، کلمه ازدواج، مفهوم اقتران و اتحاد دو چیز را در بر خواهد داشت.

ازدواج، در عرف و شرع، پیمان زناشویی است و بر اساس آن، برای مرد و زن نسبت به یک‌دیگر، تعهداتی اخلاقی و حقوقی پدید می‌آید که سرپیچی (از بسیاری) از آن‌ها، عقوبت و کیفر را در پی خواهد داشت.^۶ ازدواج در هر آیینی، با قوانین و مقررات ویژه‌ای صورت می‌گیرد و اسلام به آداب و رسوم دیگر اقوام احترام گذاشته است: لکلّ قوم نکاح.^۷

۳. سیره نبوی

سیره نبوی اصطلاحی است که بر سبک، روش و نوع رفتار پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله در جنبه‌های مختلف زندگی اطلاق می‌شود.^۸ برپایه آیه ۲۱ سوره احزاب، پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله الگو و سرمشقی نیکو برای مؤمنان معرفی شده است که در کارهای خود می‌توانند از وی تبعیت کنند.^۹ همچنین در آیه «وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ» و تو اخلاق عظیم و برجسته‌ای داری، پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله فردی با خلق نیکو، آداب و سنت‌های پسندیده معرفی شده است.^{۱۰} مرتضی مطهری در اهمیت شناخت سیره نبوی گفته است: «یکی از منابع شناخت که یک

۱. ابن منظور، لسان‌العرب، ج ۶، ص ۱۰۷؛ جوهری، الصحاح، ج ۱، ص ۳۲۰ «زوج».

۲. نجم/۵۳، ۴۵.

۳. بقره/۲، ۳۵، ۱۰۲، ۲۳۴ و ۲۴۰ و احزاب/۳۳، ۲۸، ۵۰، ۵۹ و...

۴. راغب اصفهانی، مفردات، ص ۳۸۵ «زوج».

۵. جوهری، الصحاح، ج ۱، ص ۳۲۰ «زوج».

۶. قائمی، تشکیل خانواده در اسلام، ص ۱۹؛ مصطفوی، التحقيق، ج ۱۲، ص ۲۳۴ «نکح».

۷. مفید، تهذیب‌الاحکام، ج ۸، ص ۲۹؛ بحرانی، الحدائق، ج ۲۴، ص ۳۳۰.

۸. مطهری، سیری در سیره نبوی(ص)، ص ۴۹-۵۰.

۹. طبرسی، مجمع البیان، ج ۸، ص ۱۴۴.

۱۰. طبرسی، مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۸۶.

نفر مسلمان باید دید و بینش خود را به کمک آن اصلاح و تکمیل نماید، سیره نبوی است.^۱ سید محمدحسین طباطبایی نیز در مقدمه سنن النبی، سیره پیامبر صلی الله علیه و آله را همان آداب الهی دانسته که التزام و پایبندی به آن‌ها و آراسته شدن به ظاهر و باطن این سنن را والاترین کمال و نهایی‌ترین هدف و تأمین‌کننده خیر دنیا و آخرت معرفی نموده است.^۲

۴. خانواده

خانواده در لغت به معنای دودمان و تبار است.^۳ همچنین به معنای خاندان، اهل خانه، اهل‌البیت آمده است.^۴ خانواده در اصطلاح نهادی است که بر پایه ازدواج مرد و زن شکل می‌گیرد که با تولید مثل و تولد فرزند توسعه می‌یابد.^۵

الف. مشورت قبل از ازدواج در سیره نبوی

ازدواج به عنوان یکی از مهم‌ترین انتخاب‌های زندگی، نیازمند تدبیر، دقت و دوراندیشی است. سیره پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نشان می‌دهد که ایشان بر اهمیت مشورت پیش از ازدواج تأکید فراوان داشتند و آن را عاملی برای انتخابی صحیح و پایدار می‌دانستند. رسول خدا صلی الله علیه و آله با توصیه به مشورت با افراد دلسوز و آگاه، توجه به معیارهای صحیح همسرگزینی و پرهیز از شتاب‌زدگی، الگویی روشن برای مسلمانان ارائه کردند تا ازدواج بر پایه عقلانیت، ایمان و اخلاق بنا شود و از پیامدهای منفی ناشی از تصمیم‌های نادرست جلوگیری گردد.

۱. انتخاب همسر شایسته

یکی از اساسی‌ترین مراحل زندگی هر انسان، انتخاب همسر است؛ انتخابی که سرنوشت فردی و اجتماعی را تحت تأثیر قرار می‌دهد. سیره پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نشان می‌دهد که ایشان در این زمینه، معیارهایی چون ایمان، اخلاق نیکو و هم‌کفو بودن را به عنوان ستون‌های اصلی انتخاب همسر شایسته معرفی کرده‌اند. پیامبر صلی الله علیه و آله در سخنان و رفتار خویش با تأکید بر این معیارها، مسلمانان را به مشورت با افراد آگاه و

۱. مطهری، سیره نبوی (ص)، ص ۳۷.

۲. طباطبایی، سنن النبی، ص ۹۳.

۳. دهخدا، لغت نامه دهخدا، ج ۶، ص ۹۴۳۸.

۴. محمدی ری‌شهری، تحکیم خانواده از نگاه قرآن و حدیث، ص ۱۱.

۵. همان.

خانواده، الگویی ارائه کردند که بر اساس آن، همسران با شنیدن سخن یکدیگر، احترام به دیدگاه طرف مقابل و یافتن راه حل مشترک، می‌توانند اختلاف‌ها را به فرصتی برای تقویت پیوند عاطفی و تحکیم بنیان خانواده تبدیل کنند. در سخنی از پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله آمده است: « خَيْرُكُمْ خَيْرُكُمْ لِأَهْلِهِ وَ أَنَا خَيْرُكُمْ لِأَهْلِي؛ بهترین شما کسی است که برای خانواده اش بهتر باشد، و من از همه شما برای خانواده ام بهترم.»^۱ این روایت نشان می‌دهد که ملاک برتری مردان، رفتار نیکو با خانواده و همسر است؛ و چنین رفتاری تنها در سایه تعامل، گفت‌وگو و پرهیز از استبداد رأی امکان‌پذیر خواهد بود.

همچنین از ایشان روایت شده است: « مَا أَكْرَمَ النِّسَاءَ إِلَّا كَرِيمٌ وَلَا أَهَانَهُنَّ إِلَّا لَئِيمٌ؛ زنان را گرامی نمی‌دارد، مگر انسان بزرگوار و به آنان اهانت نمی‌کند، مگر شخص پست و بی‌مقدار.»^۲ یعنی تنها انسان‌های بزرگوار با زنان خود به بزرگواری رفتار می‌کنند و افراد پست آنان را خوار می‌سازند. این احادیث به‌طور ضمنی بر ضرورت مشورت در اختلافات تأکید دارند، زیرا احترام متقابل و کرامت همسر، اساس حل هرگونه تنش خانوادگی است.

نمونه‌ای عملی از سیره پیامبر در این زمینه، نحوه برخورد ایشان با یکی از همسرانشان، عایشه، نقل شده است. زمانی که میان آنان اختلافی درگرفت، پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله برای حل آن پیشنهاد داوری دادند و فرمودند: «آیا دوست داری ابوبکر میان ما داوری کند؟» عایشه پذیرفت. هنگامی که ابوبکر وارد شد، پیامبر از او خواست ابتدا سخنان عایشه را بشنود. این رفتار پیامبر نشان می‌دهد که حتی در شرایط اختلاف، ایشان حق همسر را در ابراز نظر و شنیده شدن محفوظ می‌داشتند و از طریق مشورت و داوری عادلانه به رفع تنش می‌پرداختند.^۳ این نمونه تاریخی به‌خوبی بیانگر آن است که گفت‌وگو، مشورت و مراجعه به داور مرضی‌الطرفین، از مهم‌ترین شیوه‌های نبوی در حل اختلافات خانوادگی بوده است.

۴. تقویت مودت و رحمت

یکی از اهداف اساسی ازدواج در قرآن کریم، دستیابی به مودت و رحمت میان همسران است: « وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً؛ و از نشانه‌های او اینکه از [نوع] خودتان

۱. پاینده، نهج الفصاحه، ج ۱۵۲۰.

۲. پاینده، نهج الفصاحه، ج ۱۵۲۰.

۳. ابن‌سعد، الطبقات الکبری، ج ۸، ص ۵۹.

همسرانی برای شما آفرید تا بدانها آرام گیرید، و میانتان دوستی و رحمت نهاد.»^۱ این مودت و رحمت تنها در سایه ارتباط سازنده، همدلی و مشورت متقابل تحقق می‌یابد. سیره نبوی نشان می‌دهد که مشورت در زندگی خانوادگی نه تنها یک راهبرد مدیریتی است، بلکه ابزاری برای تحکیم روابط عاطفی، افزایش صمیمیت و شکل‌گیری همفکری میان همسران است. هنگامی که همسران دیدگاه‌های یکدیگر را به رسمیت می‌شناسند، احساس احترام و ارزشمندی متقابل پدید می‌آید و این خود به تحکیم پیوند محبت و آرامش در خانواده منجر می‌شود.

از پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله نقل شده است: «المؤمنون إخوة، تتكافى دماؤهم، وهم يد على من سواهم؛ مؤمنان برادرند، خونشان برابر است، در برابر دیگران یکدستند.»^۲ هرچند این حدیث به جامعه اسلامی نظر دارد، اما بی‌تردید خانواده به‌عنوان کوچک‌ترین واحد جامعه، نیازمند همدلی و یگانگی بیشتر است. همچنین روایت شده است: «جُلُوسُ الْمَرْءِ عِنْدَ عِيَالِهِ أَحَبُّ إِلَيَّ اللَّهُ مِنْ اعْتِكَافٍ فِي مَسْجِدٍ هَذَا؛ نشستن مرد پیش زن و فرزندانش نزد خداوند محبوب‌تر است از اعتکاف در این مسجد من.»^۳ این سخن پیامبر نشان می‌دهد که هم‌نشینی و همدلی با خانواده، که بخشی از آن از طریق مشورت و تبادل نظر شکل می‌گیرد، جایگاهی والا در نزد خداوند دارد.

از سیره عملی پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله می‌توان به نحوه رفتار ایشان با خانواده اشاره کرد. پیامبر اکرم نه تنها در امور اجتماعی، بلکه در مسائل کوچک و بزرگ زندگی خانوادگی با همسران خود مشورت می‌کردند و این امر را نشانه‌ای از تکریم و محبت می‌دانستند. نمونه‌ای برجسته از این رفتار، مشورت ایشان با ام‌سلمه در جریان صلح حدیبیه بود. گرچه آن ماجرا ماهیتی سیاسی و اجتماعی داشت، اما نوع تعامل پیامبر با همسر خویش نشان داد که مشورت با همسران، پیوندی عاطفی و صمیمی در فضای خانواده ایجاد می‌کند. وقتی پیامبر پیشنهاد ام‌سلمه را پذیرفت و بر اساس آن عمل کرد، نه تنها بحران حل شد بلکه نمونه‌ای جاودان از همفکری و مودت خانوادگی به یادگار گذاشت.^۴

۱. روم: ۲۱.

۲. مفید، الأمالی مفید، ص ۱۳، ح ۱۸۷.

۳. مجلسی، بحار الأنوار، ج ۱۰۳، ص ۲۲۱.

۴. ابن‌هشام، السيرة النبوية، ج ۳، ص ۳۳۱.

نتیجه‌گیری

بررسی سیره نبوی نشان داد که مشورت در امر ازدواج، چه پیش از آن و چه پس از تشکیل زندگی مشترک، جایگاهی بنیادین در تحقق خانواده‌ای سالم، پایدار و سرشار از آرامش دارد. در بخش نخست، روشن گردید که پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله با تأکید بر انتخاب همسر شایسته، بهره‌گیری از مشورت خانواده و افراد آگاه و پرهیز از شتاب‌زدگی در تصمیم‌گیری، بنیانی عقلانی و الهی برای آغاز زندگی مشترک ترسیم نمودند. این راهکارها ضمن کاهش خطا در انتخاب همسر، زمینه‌ساز ازدواجی موفق و پایدار می‌شود.

در بخش دوم نیز آشکار شد که مشورت پس از ازدواج، مهم‌ترین ابزار برای استمرار مودت و رحمت در خانواده است. پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله در سیره عملی خویش با مشورت در امور خانوادگی، مشارکت در تربیت فرزندان، بهره‌گیری از گفت‌وگو برای حل اختلافات و تقویت پیوند عاطفی از طریق همفکری، الگویی کامل برای مسلمانان ارائه دادند. این الگو نشان می‌دهد که خانواده‌ای که بر پایه مشورت بنا شده باشد، نه تنها در برابر مشکلات و تنش‌ها مقاوم‌تر است، بلکه فضایی از احترام متقابل، همدلی و انسجام را تجربه می‌کند.

بنابراین، مشورت در نگاه نبوی تنها یک توصیه اخلاقی نیست، بلکه اصلی راهبردی در مدیریت زندگی خانوادگی به شمار می‌آید؛ اصلی که اگر در جامعه امروز مورد توجه قرار گیرد، می‌تواند بخش مهمی از چالش‌های مربوط به ازدواج و روابط خانوادگی را سامان بخشد و خانواده را به مأمن حقیقی آرامش و رشد معنوی تبدیل سازد.

فهرست منابع

قرآن کریم

نهج البلاغه

کتب فارسی

۱. بخاری، محمد بن اسماعیل، صحیح بخاری، ترجمه عبدالعلی نوراحراری، تربت‌جام: احمد جام، ۱۳۸۵ ش.
۲. پاینده، ابوالقاسم، نهج الفصاحه، تهران: دنیای دانش، ۱۳۸۲ ش.
۳. دهخدا، علی اکبر، لغت نامه دهخدا، تهران: موسسه انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۷۳ ش.
۴. سامانی، محمود، مشورت و مشاوران در سنت و سیره پیشوایان، قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، ۱۳۸۷ ش.

۵. شرقی، محمدرضا، **تربیت خانواده در سیره نبوی**، تهران: موسسه انتشارات امیرکبیر، ۱۳۹۶ش.
۶. طباطبایی، سیدمحمدحسین، **تفسیر المیزان**، ترجمه سیدمحمدباقر موسوی همدانی، قم: انتشارات اسلامی، ۱۳۷۸ش.
۷. طباطبایی، محمد حسین، **سنن النبی**، ترجمه حسین استادولی، تهران: پیام آزادی، ۱۳۸۱ش.
۸. علی اکبری بابوکانی، احسان، **تجسس از حریم خصوصی افراد در فقه امامیه**، تهران: دانشگاه امام صادق، ۱۳۹۱ش.
۹. قائمی، علی، **تشکیل خانواده در اسلام**، تهران: انتشارات امیری، ۱۳۶۵ش.
۱۰. قرشی، سیدعلی اکبر، **قاموس قرآن**، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۱ش.
۱۱. قضاعی، محمدبن سلامه، **شرح فارسی شهاب الأخبار**(کلمات قصار پیامبر خاتم ص)، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۶۱ش.
۱۲. محمدی ری شهری، محمد، **تحکیم خانواده از نگاه قرآن و حدیث**، قم: مؤسسه علمی فرهنگی دار الحدیث، ۱۳۸۹ش.
۱۳. مدرسی، محمدتقی، **تفسیر هدایت**، مشهد مقدس: آستان قدس رضوی، ۱۳۷۷ش.
۱۴. مطهری، مرتضی، **سیری در سیره نبوی(ص)**، تهران: صدرا، ۱۴۰۲ش.

کتب عربی

۱۵. ابن اثیر، علی بن محمد، **الکامل فی التاریخ**، بیروت: دار الکتب العلمیه، ۱۴۰۷ق.
۱۶. ابن حنبل، احمد بن محمد، **مسند ابن حنبل**، بیروت: دار الکتب العلمیه، ۱۴۲۹ق.
۱۷. ابن درید، محمد بن حسن، **جمهره اللغة**، بیروت: دار العلم للملایین، ۱۹۸۷م.
۱۸. ابن سعد، محمد بن سعد، **الطبقات الکبری**، بیروت: دار الکتب العلمیه، ۱۴۱۰ق.
۱۹. ابن منظور، محمد بن مکرم، **لسان العرب**، بیروت: دار الفکر، ۱۴۱۴ق.
۲۰. ابن هشام، عبد الملک، **السیره النبویه**، بیروت: دار المعرفه، ۱۴۰۴ق.
۲۱. ابن ابی جمهور، محمد بن زین الدین، **عوالی اللثالی**، قم: مؤسسه سید الشهداء (ع)، ۱۴۰۳ق.
۲۲. ابن بابویه، محمد بن علی، **معانی الأخبار**، قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۳۶۱ش.
۲۳. ابوداود، سلیمان بن اشعث، **سنن ابی داود**، بیروت: دار الفکر، ۱۴۲۰ق.
۲۴. بحرانی، یوسف بن احمد، **الحدائق**، قم: مؤسسه النشر الاسلامی التابعه لجماعه المدرسین، ۱۴۰۵ق.
۲۵. جوهری، اسماعیل بن حماد، **الصحاح: تاج اللغة و صحاح العربیه**، بیروت: دار العلم للملایین، ۱۴۰۴ق.
۲۶. حر عاملی، محمد بن حسن، **وسائل الشیعہ إلى تحصیل مسائل الشریعہ**، بیروت: دار إحياء التراث العربی، ۱۴۱۲ق.
۲۷. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، **مفردات ألفاظ القرآن**، بیروت: دار الشامیة، ۱۴۱۲ق.
۲۸. طبرسی، فضل بن حسن، **مجمع البیان فی تفسیر القرآن**، بیروت: دار المعرفه، ۱۴۰۸ق.
۲۹. طوسی، محمد بن حسن، **الامالی**، قم: دار الثقافه، ۱۴۱۴ق.
۳۰. طوسی، محمد بن حسن، **النهایه فی مجرد الفقه و الفتاوی**، بیروت: دار الکتب العربی، ۱۴۰۰ق.

۳۱. کلینی، محمد بن یعقوب ، الکافی، تهران: دار الکتب الإسلامیة، ۱۴۰۴ق.
۳۲. متقی، علی بن حسام‌الدین، کنز العمال، بیروت: دار الکتب العلمیة، ۱۴۱۹ق.
۳۳. مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی، بحارالأنوار، بیروت: دار إحياء التراث العربی، ۱۴۰۳ق.
۳۴. مسلم بن حجاج، صحیح مسلم، قاهره: دار الحديث، ۱۴۱۲ق.
۳۵. مصطفوی، حسن، التحقيق فی کلمات القرآن الکریم، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۶۰ش.
۳۶. مفید، محمد بن محمد، تهذیب الاحکام، تهران: دار الکتب الإسلامیة، ۱۳۶۵ش.
۳۷. مفید، محمدبن محمد، الأمالی للمفید، قم : جماعه المدرسين فی الحوزه العلمیه ، ۱۴۰۳ق.
۳۸. نوری، حسین بن محمدتقی، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، بیروت: مؤسسه آل البيت (عليهم السلام) لإحياء التراث، ۱۴۰۸ق.

مقالات و پابان نامه‌ها

۳۹. سلطانی رنانی، سید مهدی، «مشورت در سیره نبوی(ص)»، فرهنگ کوثر، شماره ۷۹، ۱۳۸۸، صص ۴۳-۵۱.